

نگرش اعجاب آمیز بیهقی*

دکتر محمدرضا یوسفی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم**

چکیده:

ابوالفضل بیهقی، در جای جای تاریخش، هنگام بیان شگفتی و اعجاب خود در واقع و توصیفات مختلف با استفاده از جمله: «کس مانند آن یاد نداشت» و عبارات مشابه، خود و مخاطب را از توضیح بیشتر بی نیاز می کند. بررسی کاربرد این گونه جملات با بسامد زیاد (حدود ۵۰ مرتبه) نشان دهنده آن است که وی در چهار موضوع از این جملات استفاده کرده است: شادکامی ها و بزمها (۴۰٪)، توجهات و خلعت ها (۲۷٪)، مهارت ها و کردانی ها (۲۰٪) بلایای طبیعی و حوادث (۱۳٪). برای بیهقی می توان این اغراض را در کاربرد جملات مورد بحث متصور شد: کاربرد جملات در معنی واقعی و حقیقی ۳۲٪، بی سابقه بودن موضوع برای شخص بیهقی ۱۷٪، استفاده از این جملات به عنوان یک تکیه کلام ۱۲٪ و کاربرد اغراق آمیز برای بزرگ نمایی ۳۹٪ که در این مقاله به تفصیل درباره آن گفتگو خواهد شد. ذکر این نکته مناسب است که بیشترین کاربرد را کاربردهای اغراق آمیز دربر می گیرد و نشان دهنده تعلق خاطر خاص بیهقی به سلطان مسعود است که فاصله بین زمان وقایع و زمان نگارش کتاب نتوانسته است آن را بزداید. از طرفی کاربرد جملات مورد نظر در معنی واقعی نیز حکایت از تجملات و تکلفات دربار غزنوی، شادخواری ها و بزمهای بی سابقه مسعود و درایت و کردانی رجال درباری به ویژه پدربان دارد.

* تاریخ دریافت مقاله: ۸۵/۱/۲۸

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۵/۶/۳۱

** با همکاری خانم معصومه حمیدنیا دانشجوی کارشناسی ارشد

کلید واژه‌ها: ابوالفضل بیهقی، تاریخ بیهقی، اعجاب.

مقدمه:

مورخ توانا و زبردست عهد غزنوی، ابوالفضل بیهقی که عمری در دستگاه آل سبکتگین به خدمت دیوانی اشتغال داشت و کتاب تاریخ بیهقی که آینه تمامی نمای عصر غزنوی است، در حقیقت حاصل اندوخته های شهاب تا شیب اوست. وی در توصیف برخی وقایع به خصوص در دوره مسعود، که دلبستگی و علاقه مندی بیهقی به او روشن و آشکار است، چنان شگفت زده می شده که نهایت اعجاب خویش را با بیان جمله «کس مانند آن یاد نداشت» و نظایر آن بیان نموده است. کاربرد فراوان این جمله اولاً نشان دهنده شکوه و جلال دربار این پادشاه و ثانیاً شیفتگی مصنف بدوست، به طوری که در اکثر اعمال، وی را آیتی دانسته است. بیهقی با ذکر این گونه جملات، ضمن بیان شگفتی خویش، خود را از توصیف جزئیات و مخاطب را از شنیدن و خواندن آن مستغنی ساخته است. اگر نظری به متون مشابه و معاصر بیهقی بیفکنیم و تقریرات آنها را هنگام بیان صحنه ها و وقایع اعجاب برانگیز مرور کنیم می بینیم همین کار بیهقی خود یک نوع اعجاب است.

مثلاً در ترجمه تاریخ یمنی چنین آمده است:

«ابوالحارث زیفونی به فرمان نوح بن منصور به دفع فایق خاصه شتافت و ابوالحارث حواشی بسیار فراهم کرد و به جنگ او رفت و فایق با ارسال نامی که به آخر سلار معروف بود با پانصد سوار گزیده از ترک و عرب پیش باز فرستاد و چون گرگ در رمه آن حوش را به فنا آوردند و اموال و اسلحه و مراکب ایشان بستند و با غنیمتی وافر با بلخ آمدند.» (جرفادقانی، ۱۳۴۵، ص ۹۳)

در مراسم خواستگاری سلطان محمود در عهد ایلک خان، دختر طغان خان را برای مسعود و آوردن عروس به سراپرده او، تاریخ یمنی عباراتی دارد که با توجه به شباهت موضوع با تاریخ بیهقی قابل مقایسه است:

« و در عهد ایلک خان، عقیده ای از مخدرات اولاد او از بهر امیر جلیل ابوسعید مسعود بن السلطان محمود نامزد کرده بودند. در این ایام سفیران به اتمام آن وصلت و ساطت کردند و عقده آن مناکحت به استحکام رسانیدند و از ثقات حضرت سلطان جمعی از جهت نقل آن در یتیم برفتند تا آن ودیعت به مصب استحقاق رسانند و جمهوری از مشاهیر علماء مشرق و ائمه منطلق در خدمت مهد او بلخ آمدند و آن امانت بسپردند و محمولاتی که داشتند از مال و مقال به ادا رسانیدند و به بلخ این ولیمه و زفاف آن کریمه تمام شد و سلطان بفرمود تا پیش از وصول ایشان در بلخ آذین بستند و شهر بیاراستند و از انواع تنجید و تزیین هیچ باقی نگذاشتند و سلطان از جهت رفع مرتبت و اعلاء درجت پسر، هرات بدو داد و به اموال بسیار و تجمل فراوان و زینت و ساز پادشاهان او را در شهو رسند ثمان و اربعمائه روان کرد و او به هرات آمد و آیین عدل پیش گرفت و به سداد سیرت و رشاد طریقت رعایای آن بقعه را در ریاض امن و جان امان بداشت.» (همان، ص ۳۶۷)

در ماجرای نزاع بین ایلک خان و طغان خان، رسولان آنها را سلطان محمود طلبید تا صلحی پایدار بین آن دو منعقد نماید. تاریخ یمنی توصیف کاخ، مجلس و خوان و شراب محمود و حکایت اعجاب سفیران را بدینگونه ذکر کرده است: بعد از آن به سرای ضیافت به سرخوانشان بردند. بهشتی دیدند آراسته به احواض و اطباق زرین و سیمین منضد به اوانی مرصع و صحن های فایق و ادوات رایق و .. همه متفق شدند که در هیچ عهد اکاسره عجم و قیاصره روم و اقیال عرب و رایان هند را قبل آن نفایس دست نداده است. .. چون شراب حاضر آوردند جمعی و شاقان خاص چون لؤلؤ مکنون و در مخزون شرابی مردق چون چشم خروه بر آن گروه به دور و دوستکامی بگردانیدند و رسولان مدهوش و مبهوت در آرایش آن بزم و پیرایش مجلس بماندند.» (همان، ص ۳۲۰ و ۳۲۱)

در کتاب قابوسنامه، که اندکی پس از تاریخ بیهقی تالیف شده است، موارد اعجاب برانگیز و بی سابقه با ذکر جملات و عبارات توضیحی نشان داده شده است: «چنانکه از جدم شمس المعالی حکایت کنند بدانکه وی مردی سخت قتال بود و گناه هیچکس عفو

نتوانستی کردن. مردی بد بود و از بدی او لشکر بر او کینه ور گشته بود.» (عنصر المعالی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۰)

و نیز: چنانکه وقتی به دی زنی پادشاه بود، به لقب سیده گفتندی. زنی بود ملک زاده و عقیقه و زاهده و کافیه.» (همان، ص ۱۴۶) و همچنین این عبارات: «فخرالدوله از برادر خویش عضد الدوله بگریخت و هیچ جای مقام نتوانست کردن. به درگاه جد من قابوس بن وشمگیر رحمة الله آمد به زینهار وجد من وی را امان داد و پذیرفت و به جای او بسیاری نیکویی کرد و عمه مرا به وی داد و اندر آن نکاح از حد گذشته خرمی کردند.» (همان، ص ۲۳۵)

عبارات اعجاب برانگیز سیاست نامه به کلام بیهقی شبیه تر است و نظام الملک نیز سعی داشته با آوردن چنین جملاتی هم تعجب خود را ابراز دارد و هم از ذکر جزئیات بیشتر بی نیاز شود: «از پادشاهان دیلم و دیگر پادشاهان هیچ پادشاه بیدارتر و زیرک تر و پیش بین تر از عضد الدوله نبوده است و عمارت دوست داشتنی و بزرگ همت و فاضل و باسیاست بودی.» (نظام الملک: ۱۳۶۹: ۹۰) و این جمله: «چنان بود که از خلفای بنی عباس هیچ کس را آن سیاست و هیبت و آلت و عدت نبود که معتصم را بود و چندان بنده ترک که او داشت کس نداشت.» (همان: ۵۷)

و همچنین این جملات: «مردی بود در شهر مرورود، او را رئیس حاجی گفتندی. محتشم بود و ضیاع بسیار داشت و در روزگار وی از او توانگر تر کس نبود و سلطان محمود و مسعود را خدمت ها کرده بود و ما او را دیده بودیم و در ابتدا اعوانی سخت بود و مطالبت ها و شکنجه کرده بود و خاندان های قدیم برده و از وی بی رحم تر کس ندیده.» (همان: ۱۸۲)

ذکر جملاتی حاکی از اعجاب ناصر خسرو، جهانگرد بزرگ این دوره، خالی از لطف نیست. او نیز همچون معاصرانش با هدف پرهیز از اطنا، محل شگفتی خود را در قالب الفاظ و عباراتی گویا و مختصر بیان نموده است:

«من در همه زمین پارسی گویان شهری نیکوتر و جامع تر و آبادان تر از اصفهان ندیدم.» (ناصر خسرو: ۲۵۳۶: ۱۶۷) «و شهر ابله (در حوالی بصره) را شهری آبادان دیدم با قصرها و بازارها و مساجد و رابطه که آن را حد و وصف نتوان کرد.» (همان: ۱۵۹) «و من بدین فلج (شهرکی در بادیه یمامه) چهار ماه بماندم به حالتی که از آن صعب‌تر نباشد.» (همان: ۱۴۴)

«در سنه تسع و ثلاثین و اربعمائه سلطان (مصر) را پسری آمد، فرمود که مردم خرمی کنند. شهر و بازارها بیاراستند، چنانکه اگر وصف آن کرده شود همانا که بعض مردم آن را باور نکنند و استوار ندارند.» (همان: ۹۵)

کاربرد این جملات در تاریخ بیهقی با بسامد بالا (حدود پنجاه مورد که نیمی از آن عین جمله «کس مانند آن یاد نداشت» است) حکایت از اغراض مختلف مصنف دارد. با بررسی کل تاریخ بیهقی و استخراج موارد استفاده شده، می‌توان چهار غرض کلی را برای بیهقی در کاربرد این گونه جملات متصور شد.

اغراض کلی بیهقی

۱. نخستین مطلبی که با توجه به حقیقت دوستی بیهقی و انصاف او به گونه‌ای که کتابش آینه شفاف وقایع عصر شده، به ذهن متبادر می‌شود این است که جملات مذکور در معنی حقیقی و واقعی خود به کار رفته است. به تعبیر دیگر واقعاً کسی نظیر آن را ندیده و نشنیده است. می‌دانیم بیهقی نویسنده سرد و گرم چشیده‌ای است که بیش از نیم قرن در شغل دیوانی بوده و نمی‌خواهد چیزی بنویسد که بعدها بگویند: «شرم باد این پیر را» و او که انگشت اعتراض بر صولی می‌نهد خود صولی وار چیزی نمی‌گوید و نمی‌نویسد. (بیهقی، ۱۳۷۴، ص ۸۰۱)

در مورد فرشهای حسنک وزیر در بناهای شادیاخ، نام کسانی را نیز ذکر می‌کند تا او را تصدیق کنند که «مانند این فرشها را کس یاد نداشت». (همان، ص ۴۱) البته با شناختی که از دربار پرزرق و برق غزنویان و زیاده‌خرجی‌های محمود و مسعود داریم با بیهقی هم

ایده‌ایم که چنین بزم و تجمل و اینگونه آرایش مجلس و محفل (باسورث، ۱۳۷۸، ۱۳۵-۱۴۱) نه تنها مسبوق به سابقه نبوده، بلکه پس از آنها نیز کمتر در تاریخ نشانی از آن دیده می‌شود. چون آنها خزانه‌های بکر و ثروت دست نخورده هند را به یغما برده بودند. (نفیسی ۱۳۴۲، ج ۱، ۴۳-۴۷). بی‌جهت نیست که بیهقی تمام جشن‌ها را بی‌نظیر توصیف می‌کند و امثال خاقانی و انوری به جاست افسوس بخورند که شاعران متقدم همانند عنصری از نقره دیگدان زده و از زرآلات خوان ساخته‌اند.

۲- بعضی از وقایع و حوادث ممکن است برای شخص بیهقی بی‌سابقه بوده اعجاب او را برانگیخته باشد. هر کس از دل‌بستگی بیهقی به خاندان غزنوی و شیفتگی او نسبت به امیر مسعود مطلع باشد تصدیق می‌کند که برای بیهقی یگانه و بی‌همانند است به گونه‌ای که حتی خنده اش شکرستانی بوده است به همه حالها» (بیهقی، ص ۲۰۴) طبیعی است که رفتار و کردارش نیز بی‌همانند و یگانه جلوه کند. نمی‌خواهیم انصاف بیهقی را زیر سؤال ببریم (یوسفی ۱۳۸۰، ج ۱، ۳۱-۳۳) چون بیهقی از سلطان مسعود انتقادهای تندی نیز کرده به خصوص در اواخر حکومتش بارها از زبان استادش و نیز وزیر احمد عبدالصمد او را به استبداد رأی متهم ساخته است. ولی حلم و علم سلطان، جنگها، جشن‌ها، مراسم رسمی، نواختها و حتی جاسوس گماشتن‌های او برای بیهقی به حدی است که «اوهام و خاطر کس بدان نرسد». (همان، ص ۲۶۸) مثال: «و تخت زرین و بساط و مجلس خانه که امیر فرموده بود و سه سال بدان مشغول بودند و پیش از این راست شد، و امیر را بگفتند، فرمود تا در صفت بزرگ سرای نو بنهند و بنهادند و کوشک را بیاراستند و هر کسی که آن روز آن زینت بدید پس از آن هر چه بدید وی را به چشم هیچ نمود. از آن من باری چنین است، از آن دیگران ندانم. (همان، ص ۷۱۳) همچنین از این دست توصیفات در ستایش استادش که نوزده سال شاگردی او را کرده و بونصر وی را عزیزتر از فرزند می‌داشته است (همان، ص ۷۹۵) مشاهده می‌شود. انشای بونصر، خط و ترسل او و حزم و احتیاطش بیهقی را بارها به اعجاب واداشته است: و از پرده منشوری بیرون آمد که همه بزرگان و صدور اقرار کردند که در معنی اشراف کس آن چنان ندیده است و نخواهد دید». (همان، ص ۱۸۰) و

صاحب دیوان رسالت بونصر مشکان نبشت و سخت نادر نامه‌ای بود چنانکه وزیر اقرار داد که بر آن جمله در معنی انگشتوانه ندیده‌ام. (همان، ص ۵۹۳)

۳- جملات این چینی در بعضی موارد تکیه کلام بیهقی است. او با ذکر یک جمله کوتاه مثل: «کس مانند آن یاد نداشت» خود را از نوشتن و خواننده را از خواندن توضیحات بیشتر مستغنی می‌سازد. به خصوص مواردی مشاهده می‌شود که بیهقی از کتاب یا منبع دیگری نقل می‌کند. نه خودش شاهد حال بوده، نه در زمان او رخ داده است که حتی بخواهد از ثقات یا پیران مقبول القول نقل کند. مثلاً در داستان هارون الرشید با خاندان برمکی، زمانی که هدایا و خراج خراسان را علی بن عیسی ماهان بر هارون عرضه می‌کند گفته است: چون این اصناف نعمت، به مجلس خلافت و میدان رسید تکبیری از لشکر برآمد و دهل و بوق بزدند آن چنانکه کس مانند آن یاد نداشت و نخوانده بود و نشنوده. (ص ۵۳۸) در روز ورود امیر مسعود به نیشابور از ری (تاریخ سیستان ۱۳۸۱، ص ۴۱۷)، با اینکه بیهقی همراه امیر نبوده و از دیگران از جمله طاهر دبیر نقل قول می‌کند گفته است: و بناهای شادیاخ را به فرشهای گوناگون بیاراسته بودند همه از آن وزیر حسنک. از آن فرشها که حسنک ساخته بود از جهت آن بناها که مانند آن کس یاد نداشت و کسانی که آن را دیده بودند در اینجا نبشتم تا مرا گواهی دهند. (ص ۴۱) و آن اقبال که بر قاضی صاعد و بومحمد علوی و بوبکر اسحق محمشاد کرامی کرد بر کس نکرد. (ص ۴۲)

۴- در مواردی این جملات را با غرض اغراق و بیان مبالغه به کار برده است. در این موارد جملات مورد نظر بیشتر حالت تصنع دارد و همراه با تشبیهات فراوان به کار می‌رود. مثل زمانی که بیهقی از فتوحات، لشکرکشی‌ها و قلعه ستانیهای امیر مسعود سخن می‌گوید یا مراسم استقبال مردم از امیر. همچنین توصیف مراسم عروسی. بیهقی از چهار عروسی سخن گفته و هر کدام را بی نظیر توصیف کرده است: عروسی حره‌ای از خاندان محمود با منوچهر والی گرگان و بردن او از نیشابور سوی گرگان، زمانی که بیهقی شانزده ساله بوده است (ص ۲۶۴). عروسی امیر محمد با دختر عمویش امیر یوسف در زمان حیات سلطان محمود (ص ۳۲۴). عروسی امیر مسعود با دختری از خانیه ترکستان (ص ۵۴۸) و عروسی پسر

سلطان، امیر مردانشاه با دختر بگتغدی سالار غلامان سرایی (ص ۶۹۲). البته نمی توان گفت هر عروسی عظمت و تجمل عروسی قبل را شکسته است. مسلماً عروسی خود سلطان که در اوج قدرت و مکتب با یک شاهزاده صورت گرفته است. (جرفاذقانی - ۱۳۴۵، ص ۳۶۷) با تجمل و تکلف بیشتری بوده است نسبت به عروسی پسر سلطان در شروع زوال دولت و افول ستاره بخت او با یک پرستارزاده. در بیان اغراق آمیز بیهقی بایستی مجدداً دلبستگی و علاقه او را به امیر مسعود متذکر شد چنانکه پیروزی ها و کامرانی های او را ناشی از فهم و شهم امیر می داند ولی شکست ها و خلل ها را برخاسته از قضای ایزدی ذکر می کند. بنابراین این احتمال هست که اغراقات او برخاسته از این نحوه نگرش او باشد. هر چند مبالغه های او در قیاس با امثال فرخی و منوچهری به حقیقت و واقعیت بسیار نزدیکتر است. البته او با مهارت و استادی خاص خود اغراق را چنان با ظرافت در متن جای داده است که کاملاً طبیعی می نماید.

در جمع بندی مقایسه ای اغراض مذکور بیهقی در استفاده از جمله «کس مانند آن یاد نداشت» و جملات مشابه به این نتیجه می رسیم که وی در ۳۲٪ موارد، جملات مورد نظر را در معنی حقیقی خود به کار برده است یعنی واقعاً بی نظیر بوده و کسی مانند آن را به یاد نداشته است. در مقابل ۱۷٪ موارد فقط برای شخص بیهقی جالب و بی سابقه بوده است. همچنین ۱۲٪ موارد کاربرد صرفاً بر حسب عادت و به عنوان تکیه کلام ذکر شده است. از همه بیشتر، کاربرد جملات مورد بحث در جایگاه اغراقی است و بیهقی با هدف مبالغه و بزرگ نمایی آثار و کردار سلطان و درباریان در ۳۹٪ موارد کاربرد، غرضش مبالغه و اغراق بوده است و جنبه واقعی و تاریخی ندارد. این نکته دلبستگی بیهقی را به سلسله غزنوی بیشتر هویدا می سازد. موارد کاربرد اغراقی این جملات نشان می دهد بیشترین موارد کاربرد را جشن ها و بزمها به خود اختصاص داده است (حدود ۵۰٪). شادخواری ها و مجالس امیر مسعود (راوندی، ۱۳۶۳، ص ۱۰۳) به قدری در چشم بیهقی جلوه کرده که کمتر مجلس بزمی در تاریخش وجود دارد که بیهقی آن را بی نظیر توصیف نکرده باشد. نکته ای که به ذهن متبادر می شود، حضور بیهقی است در اینگونه مراسم که حکایت از

قرب مقام او نزد درباریان و سلطان دارد. عطاها، صله‌ها و خلعت بخشی‌های سلطان (اشپول، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۲۱) نیز در چشم بیهقی بزرگ جلوه کرده است، چون یک سوم این موارد را بی سابقه گفته است. هنگامی که بیهقی بلایای طبیعی مثل سیل و سرما و قحطی را توصیف می‌کند تلخی و سختی آن بلای آسمانی به قدری بزرگ و سخت بوده که نیازی به بزرگ نمایی نداشته است. بنابراین در هیچ موردی از بلایای طبیعی با قصد اغراق از جملات مورد نظر استفاده نکرده است. در مقابل، کاربرد جملات مورد بحث در معنی واقعی و حقیقی یعنی بدون اغراق در موضوع بخشش‌ها و عطاهای سلطان به حداقل می‌رسد. در موضوع بیان مهارت‌های فردی و کارآیی سلطان و درباریان چون بیهقی می‌خواسته است آن را واقعی ذکر کند، از بیان مبالغه آمیز کمتر استفاده کرده و در یک سوم این موارد، جملات مورد نظر را در معنی واقعی و حقیقی به کار برده است. بیشترین میزان کاربرد این قبیل جملات در معنی واقعی و حقیقی خود در موضوع بلایای طبیعی است که حتی گاه بیهقی را مجبور ساخته از اقرار پیران کهن و دیگران مدد جوید. (نظیر سیل غزنین، ص ۳۴۱)

موضوع کاربرد جمله کس مانند آن یاد نداشت و جملات مشابه:

گفتیم بیهقی در حدود پنجاه بار در تاریخ خود از جملات مورد نظر استفاده کرده است. اگر بخواهیم آنها را موضوع بندی کنیم، از نظر موضوعی در چهار دسته قرار می‌گیرند این موارد با ذکر شواهد نقل می‌گردد:

الف) کاربرد جملات مورد نظر هنگام بیان شادکامی‌ها و بزمها:

۱- توصیف کوکبه‌ها، عروسی‌ها و عرض لشکر:

- بازگشت احمد حسن میمندی به خانه پس از پوشیدن خلعت وزارت: «و با وی کوکبه ای بود که کس چنان یاد نداشت». (ص ۱۹۱)
- تکلف عروسی امیر محمد در زمان سلطان محمود: «و تکلفی فرمود امیر محمود عروسی را که مانده آن کس یاد نداشت». (ص ۳۲۴)

- توصیف کوه‌به در استقبال از عروس آینده سلطان مسعود: «و از شجکاو نیز آن قوم روان کرده بودند با کوه‌به‌ای بزرگ که گفتند بر آن جمله کس یاد نداشت». (ص ۵۴۹)

- تکلف امیر مسعود در عروسی پسرش امیر مردانشاه: «و به هم نشانند و عروسی کردند که کس مانند آن یاد نداشت». (ص ۶۹۲)

- مراسم عرض لشکر در عید اضحی در شهر هرات: «روز عید چندان سوار و پیاده تمام سلاح به میدان آمد که اقرار دادند پیران معتمد که به هیچ روزگار مانند آن یاد ندارند». (ص ۷۸۴)

۲- بیان شادخواری‌ها، بزمها، نوشخواری و میگساری:

- شادمانی مردم غزنین پس از دریافت خبر به قدرت رسیدن امیر مسعود و شکست امیر محمد: «و روزی گذشت که کس مانند آن یاد نداشت». (ص ۶)

- برپایی جشن و پایکوبی در ساحل هیرمند به مناسبت ورود امیر مسعود: «مطربان ترمذ و زنان پای کوب و طبل‌زن افزون سیصد تن دست به کار بردند و پای می‌کوفتند و بازی می‌کردند و از این باب چندان که در ترمذ دیدم کم جایی دیدم و کاری رفت چنانکه مانده آن کس ندیده بود». (ص ۳۱۱)

- نشاط و شراب و شکار در بغلان: «و چنین روزگار کس یاد نداشت که جهان عروسی را مانست و پادشاه محتشم بی منازع فارغ دل می‌رفت». (ص ۳۲۱)

- شادمانی مردم روز ورود امیر مسعود به غزنین پس از رسیدن به حکومت: «و این روز و این شب در شهر چندان شادی و طرب و گشتن و شراب خوردن و مهمان رفتن و خواندن بود که کس یاد نداشت». (ص ۳۳۴)

- برگزاری مراسم عید فطر در غزنین: «امیر قدحی چند خورده بود از خوان و به تخت بزرگ اصل در صفة بار آمد و مجلسی ساخته بودند که مانده آن کس یاد نداشت». (ص ۳۵۹)

- شادمانی و شادخواری درباریان روزی که امیر مسعود خلعت خلیفه عباسی را پوشید: «و چندین روز پیوسته همواره نشاط و رامش بود، شب و روز به شادی و نشاط مشغول می‌بودند و به هیچ روزگار کس آن یاد نداشت». (ص ۴۷۴)

- شادمانی حشم و رعایای بست پس از بازیافتن سلامت امیر مسعود: «و حشم و اولیا و رعایای بست پیش آمدند و نثارها کردند و بسیار قربانی آوردند به درگاه و قربان کردند و بانان به درویشان دادند و شادایی بود که مانند آن کس یاد نداشت». (ص ۶۷۸)

۳- شرح تجملات و تکلفات در استقبال از امیر و بزرگان و آراستن شهرها:

- آراستن بناهای شادیاخ نیشابور هنگام ورود امیر با فرشهای حسنگ وزیر: «از آن فرشها که حسنگ ساخته بود از جهت آن بناها که مانند آن کس یاد نداشت». (ص ۴۱)

- تزئین نیشابور برای عروسی حره، زمانی که بیهقی شانزده ساله بوده است: «و تکلفی کرده بودند در نیشابور از خوازه‌ها زدن و آراستن چنانکه پس از آن به نیشابور چنان ندیدم». (ص ۲۶۴)

- تزئین شهر غزنین هنگام ورود امیر مسعود: «و بر خلقانی چندان قبه‌های باتکلف زده بودند که پیران می‌گفتند بر آن جمله یاد ندارند». (ص ۳۳۳)

- تکلفات مردم در آراستن شهر بلخ هنگام ورود رسول خلیفه: «بلخ را چنان بیاراستند از در عبدالاعلی تا مسجد جامع که هیچکس بلخ را بر آن جمله یاد نداشت». (ص ۳۸۴)

- آراستن کوشک کهن محمودی هنگام ختنه کردن فرزندان امیر مسعود: «و بیاراستند به چند گونه جامه‌های بزر و بسیار جواهر و مجلس خانه‌های زرین و عنبرین‌ها و کافورین‌ها و آن تکلف کردند که کس به یاد ندارد». (ص ۴۶۰)

- آراستن شهر غزنین هنگام ورود مهد ترکستان: «نوزدهم شوال شهر غزنی بیاراستند چندان خوازه زده بودند و تکلفهای گوناگون کرده که از حد وصف بگذشت که نخست مهد بود که از ترکستان اینجا آوردند. امیر چنان خواست که ترکان چیزی بینند که هرگز چنان ندیده بودند». (ص ۵۴۸)

- آراستن کاخ سلطنتی هنگام ورود مهد ترکستان جهت عروسی با امیر مسعود: «و کوشک را چنان بیاراسته بودند که ستی زرین و عندلیب مرا حکایت کردند که به هیچ روزگار امیر آن تکلف نکرده بود و نفرموده». (ص ۵۴۹)

- آراستن تخت نو سلطان به گونه ای که «هر کس آن روز آن زینت بدید پس از آن هر چه بدید وی را به چشم هیچ نمود». (ص ۷۱۳)

ب) کاربرد جملات مورد نظر هنگام بیان توجهات و ذکر خلعت‌ها و استقبال‌ها:

۱- توصیف توجهات مردم و درباریان و استقبال‌ها:

- روز ورود امیر مسعود به نیشابور زمانی که از عراق عجم قصد خراسان داشت: «مردمان بدین ملک تشنه بودند، روزی بود که کس مانند آن یاد نداشت». (ص ۴۱)

- توجه و عنایت امیر مسعود به سپاه سالار غازی و خلعت پوشانیدن به وی: «امیر فرمود تا کمر شکاری آوردند مرصع به جواهر و وی را پیش خواند و به دست عالی خویش بر میان او بست او زمین بوسه داد و بازگشت با کرامتی که کس مانند آن یاد نداشت». (ص ۱۷۴)

- توجه امیر مسعود به دیوان وزارت و انتصاب خواجه احمد حسن میمندی به وزارت و سامان دادن کار دیوان‌ها: «او کار دیوان‌ها قرار گرفت و حشمت دیوان وزارت بر آن جمله بود که کس مانند آن یاد نداشت و امیر تمکینی سخت تمام ارزانی داشت». (ص ۱۹۶)

- توجه هارون به هدایای خراسان که «هنگام عرضه آن دهل و بوق بزدند آن چنانکه کس مانند آن یاد نداشت». (ص ۵۳۸)

- خلعت دادن امیر مسعود به بزرگان دربار: «روز یکشنبه دهم ماه محرم، امیر مودود و وزیر و بدر، حاجب بزرگ، و ارتگین سالار و دیگران را خلعت‌ها دادند سخت فاخر چنانکه به هیچ روزگار مانند آن کس یاد نداشت». (ص ۸۹۰)

۲- بیان ستایش‌ها و نواخت‌ها:

- نواخت امیر در بزرگداشت سپاه سالار غازی: «غازی از در درآمد و مسافت بود تا صفه. امیر دو حاجب را فرمود که پذیره سپاه سالار روید و به هیچ روزگار هیچ سپاه سالار را کس آن نواخت یاد نداشت». (ص ۱۷۴)

- نواخت خلیفه به امیر مسعود: «و پس از رسیدن ما به نشابور رسول خلیفه در رسید با عهد و لوا و نعوت و کرامات چنانکه هیچ پادشاه را مانند آن یاد نداشتند». (ص ۹۳)

- ستایش از خاندان غزنوی و برتری دادن نسبت به دیگران: «و خاندان این دولت بزرگ را آن اثر و مناقب بوده است که کسی را نبود». (ص ۱۱۴)

- ستایش امیر مسعود از فتح های خود در مشافهه ای که به ترکستان فرستاده است: «از آن زمان که به سپاهان برفتیم تا این وقت که به اینجا رسیدیم از فتح های خوب که او هام و خاطر کس بدان نرسد». (ص ۲۶۸)

- ستایش بیهقی از فارسی خوانی و فارسی نویسی سلطان مسعود: «و از پادشاهان این خاندان رضی الله عنه ندیدم که کسی پارسی چنان خواندی و نشستی که وی». (ص ۳۸۸)

- مورد نواخت قرار گرفتن درباریان احمد عبدالصمد شیرازی پس از انتصاب به وزارت: «بازگشت با کرامتی و کوبه ای سخت بزرگ و چنان حق گزاردند او را که مانند آن کس یاد نداشت». (ص ۶۸۰)

ج) کاربرد جملات مورد نظر هنگام بیان مهارت ها، کوشش ها و دانش ها:

۱- بیان مهارت ها در تاختن و شکار و جنگ

- مهارت خیلتناس سلطان محمود که در ماجرای خیش خانه به هرات گسیل داشته شد: «و مثال داد که فلان خیلتناس را که تازنده ای بود از تازندگان که همتا نداشت بگوی تا ساخته آید». (ص ۱۴۶)

- مهارت سلطان مسعود در شکار شیر: «امیر به زانو درآمد و یک شمشیر زد چنانکه هر دو دست شیر قلم کرد. شیر به زانو افتاد و جان بداد و همگان که حاضر بودند اقرار کردند که در عمر خویش از کسی این یاد ندارند». (ص ۱۵۲)

- بیان مهارت عبدالله زبیر در جنگاوری: «نماز بامداد به جماعت بگزارد و زره بپوشید و سلاح بیست و در عرب هیچکس جنگ پیاده چون وی نکرده است». (ص ۲۳۸)

- توصیف تجهیز و آرایش لشکر هنگام عزیمت امیر مسعود از هرات به پوشنگ: «و همگان اقرار دادند که چنین لشکر ندیده اند و هزارهز در جهان افتاد از حرکت این لشکر بزرگ». (ص ۸۰۳)

۲- بیان زیرکی ها و کارآیی های امیر و بزرگان:

- توصیف بونصر مشکان در نوشتن منشور اشراف که همه اقرار کردند که در معنی اشراف کس آن چنان ندیده است. (ص ۱۸۰)

- کارآیی و تسلط بو صادق تبانی در مباحثات: «و بو صادق در میان آمد و گوی از همگان بر بود چنانکه اقرار دادند این پیران مقدم که چو دانشمند ندیده اند». (ص ۲۶۵)

- کاردانی و کفایت احمد عبدالصمد شیرازی: «و خواجه احمد عبدالصمد کدخدای خوارزمشاه در کاردانی و کفایت یار نداشت». (ص ۴۰۳)

- زیرکی ارسلان جاذب: «ارسلان جاذب گربزی بود که چنویی یاد نداشتند با چندان عدت و آلت و لشکر». (ص ۷۰۹)

- تلاش و کارآیی امیر مسعود در اواخر حکومت خود به گونه ای که شخصاً به امور رسیدگی می کرد: «و امیر بنشستی و در این باب تا شب کار می رانندی و به هیچ روزگار ندیدند که او تن چنین در کار داد». (ص ۷۹۰)

د) کاربرد جملات مورد نظر در ذکر حوادث و بلایای طبیعی:

۱- بیان قحطی و تنگی و سختی معیشت:

- سختی معیشت در قحطی نیشابور در سال ۴۳۱: «و بود هوا بس سرد و حال به جایگاه صعب رسید و چنین قحط به نیشابور یاد نداشتند و بسیار مردم بمرد لشکری و رعیت». (ص ۸۱۰)

- گرسنگی و بی طاقتی غلامان از زبان بگتغدی سالار غلامان سرایی: «این غلامان... با هیچ پادشاه بر این جمله نرفتند و پیدا است که طاقت چند دارند». (ص ۸۲۱)

- گرانی و قحطی سرخس در نامه ای که امیر به ارسلان خان نوشت: «نرخ خود به جایگاهی رسیده بود که پیران می گفتند که در این صد سال که گذشت مانند آن یاد ندارند.» (ص ۸۴۷)

۲- بیان بلایای طبیعی و حوادث جوی

- ذکر سیل غزنین: «و نماز دیگر را پل آنچنان شد که بر آن جمله یاد نداشتند و بداشت تا از پس نماز خفتن به دیری و پاسی از شب بگذشته سیلی در رسید که اقرار دادند پیران کهن که بر آن جمله یاد ندارند.» (ص ۳۴۱)

- توصیف سرمای سخت بیابان ترمذ: «و سرمایی بود که در عمر خویش مانند آن کس یاد نداشت.» (ص ۷۴۹)

- برف شدید و سنگین دره سکاوند در اطراف غزنین: «و چندان برف بود در صحرا که کس اندازه ندانست... و تا خدمت این دولت بزرگ می کردم سختی از زمستان این سال دیدم به غزنین.» (ص ۷۰۴)

- کمبود آب در حادثه شکست دندانقان از ترکمانان سلجوقی: «به هیچ روزگار آن جوی‌ها را کسی بی یاد نداشت.» (ص ۸۵۰)

نتیجه بحث

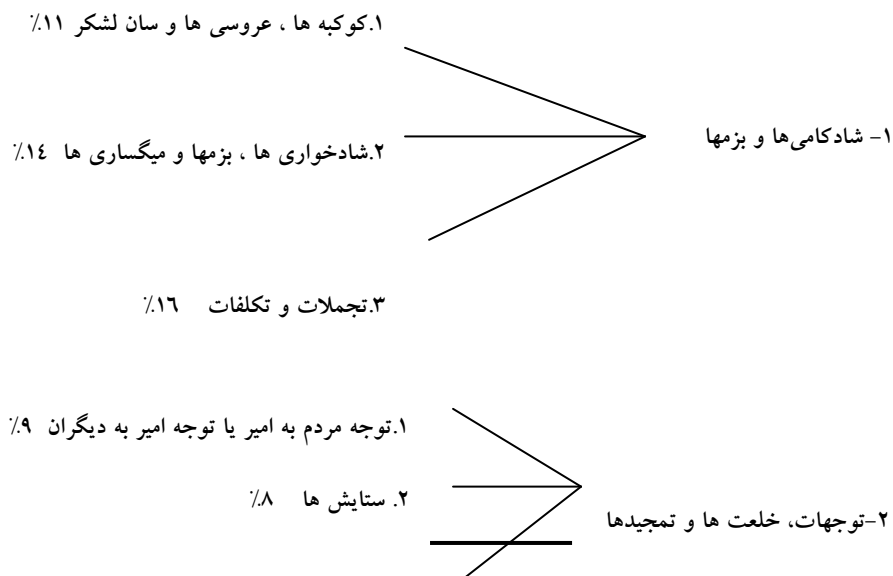
در یک جمع بندی کلی آنچه بیشتر جلب توجه می کند موضوعاتی است که بیهقی آنها را با جمله کس مانند آن یاد نداشت و نظایرش، برجسته کرده است: شادکامی‌ها و شادخواری‌ها، آراستن‌ها و تجملات، توجهات و بخشش‌ها. این نکته نشان می دهد که سلطان مسعود به تجملات ظاهری و تمتع و تلذذهای جسمانی بسیار اهمّیت می داده است. هر چند حکومت او ادامه خط سیر حکومتی پدرش است ولی به خوبی معلوم است که مسعود بیش از پدرش هزینه می کرده است. از طرفی هر چه به پایان حکومتش نزدیکتر می شود و ناکامی‌ها و خلل‌هایش بیشتر می شود در تجمل و بزم و شادخواری افراط بیشتری

می کرده به حدی که حتی موارد اعتراض معتمدانی همچون بونصر مشکان و احمد عبدالصمد قرار می گیرد. نکته دیگر، بزرگ و بی نظیر جلوه دادن مهارت و کارآرایی سلطان و درباریان به خصوص پدریان است. البته هر کس تاریخ بیهقی را خوانده می باشد در اکثر موارد وی را صادق می داند. نکته آخر اینکه بلایای طبیعی و حوادث آسمانی (به جز سیل غزنین) در سالهای پایانی حکومت مسعود رخ داده است گویی آسمان نیز از او روی گردان شده که علاوه بر خلل در کار لشکر، استبداد امیر و تدبیرهای خطا، سرما و خشکسالی و قحطی و بی آبی نیز آخرین ضربات را بر پیکر حکومت مسعود وارد آورده است.

میزان انواع کاربرد جملات مورد نظر

۳. نواختها ۱۰٪

۱. جنگ و شکار و تاختن ۹٪

۲. زیرکی و کارآیی ۱۲٪

۳- بیان مهارت ها ، جنگ ها و کوششها

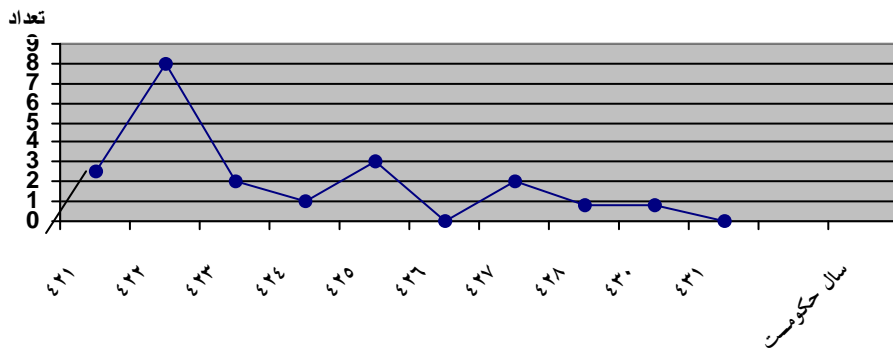
۱. قحطی و تنگی معیشت ۶٪

۲. تغییرات جوی ۷٪

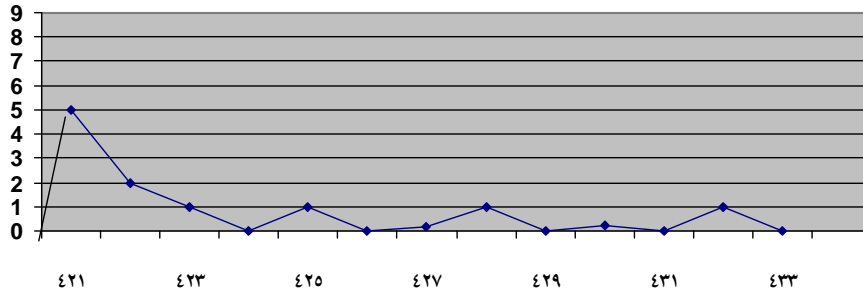
۴- بیان بلایا و حوادث طبیعی

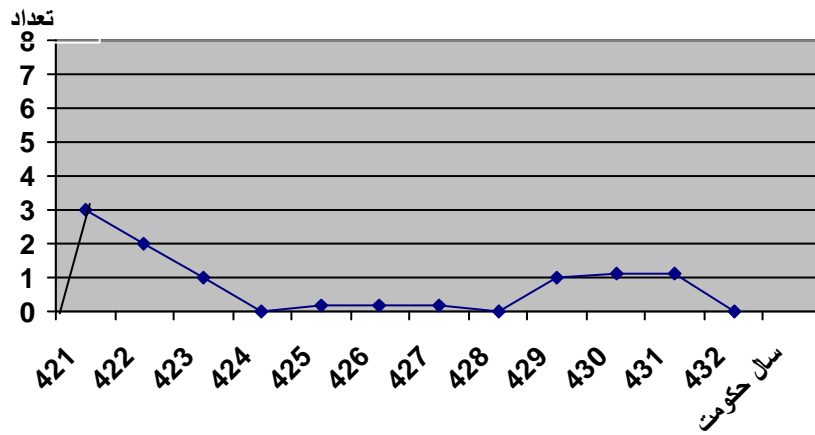
نمودار ۱- شادکامی ها و شاد خواری ها و تجملات

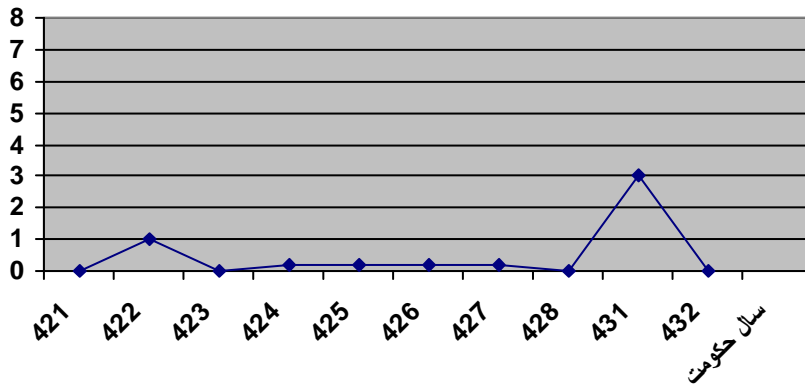
نمودار ۲ - خلعت ها ، توجهات و استقبالها

نمودار ۳- مهارت‌ها، کوشش‌ها، دانش‌ها

نمودار ۴- بلایای طبیعی و حوادث

اغراض اصلی بیهقی

۱. عطاها ۲٪

۲. مهارت ها ۲۸٪

۳. بلایای طبیعی ۷۰٪

۱- کاربرد جملات در معنی حقیقی و واقعی خود ۳۲٪

۱. بزمها و شادخواری ها و تجملات ۵۰٪

۲. مهارت ها ۴۰٪

۲- بی سابقه بودن آن واقعه برای شخص بیهقی ۱۷٪

۳. لشکرکشی ها ۱۰٪

۱. تمجید و برتری خاندان غزنوی ۶۰٪

۲. مواردی که خود شاهد نبوده ۲۵٪

۳. تجملات ۱۵٪

۴. مهارتهای سلطان درباریان ۴۵٪

۳- کاربرد جملات مورد نظر به عنوان تکیه

کلام و بر حسب عادت ۱۲٪

۴۵

۱. بزمها و شادخواری ها ۳۰٪

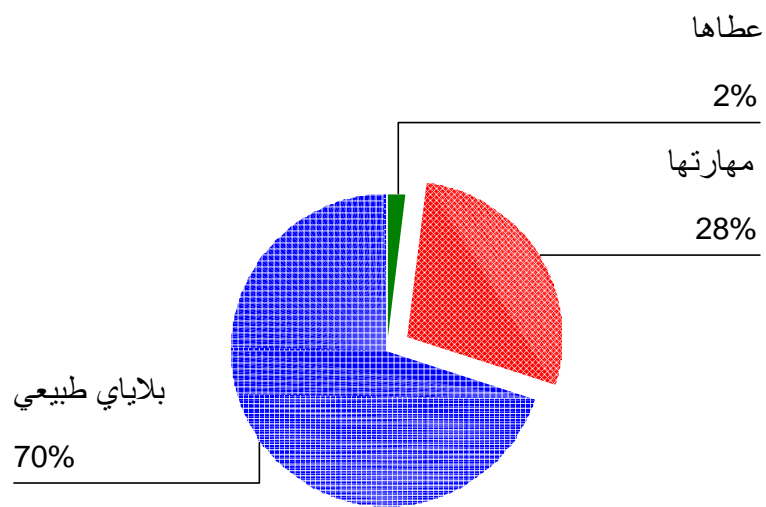
۲. خلعت دادن ها ۲۵٪

۳. بلاایای طبیعی صفر

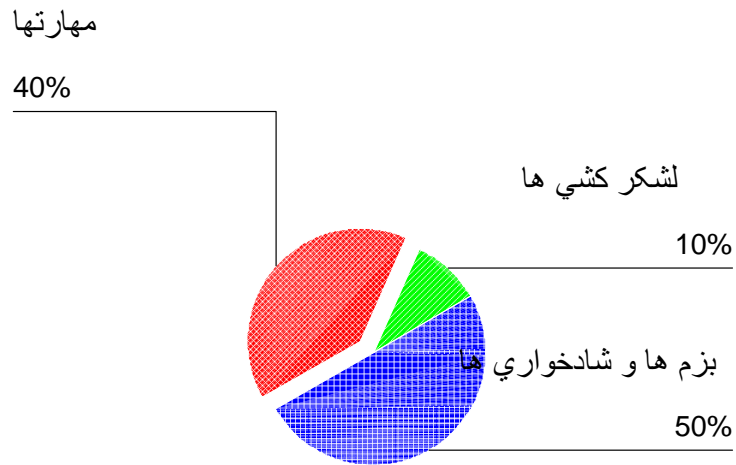
۴- مهارتهای سلطان درباریان ۴۵٪

۴- کاربرد آن با هدف اغراق و مبالغه ۳۹٪

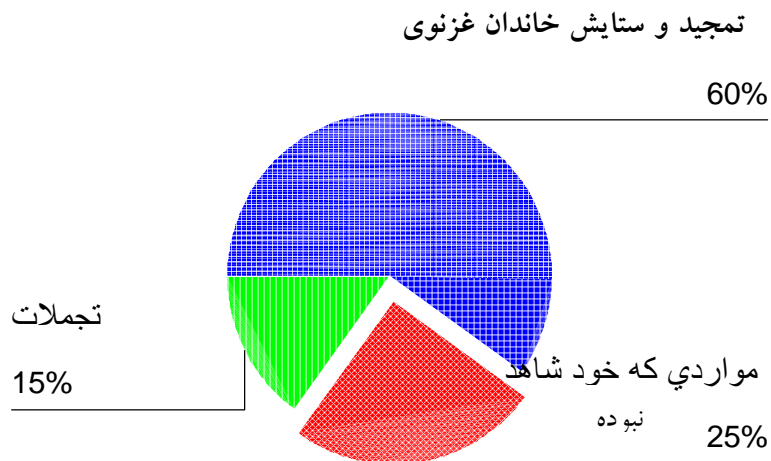
نمودار 1 - کاربرد جملات در معنی حقیقی و واقعی خود

نمودار ۲- بي سابقه بودن آن واقعه براي شخص بيهقي

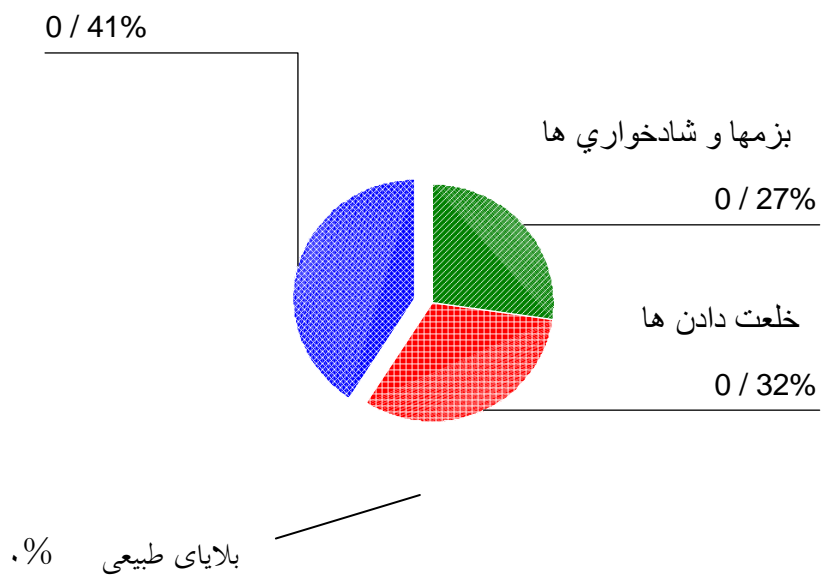

نمودار ۳- کاربرد جملات مورد نظر به عنوان یک تکیه کلام و بر حسب عادت

نمودار 4- کاربرد آن با هدف بیان اغراق و مبالغه

مهارت‌های سلطان و درباریان

منابع و مأخذ

- ۱- اشپولر، برتولد (۱۳۷۳)، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی (دو جلد) ترجمه مریم میراحمدی، چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۲- باسورث، ادموند کلیفورد (۱۳۷۸)، تاریخ غزنویان، ترجمه حسن انوشه، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- ۳- بیهقی، ابوالفضل، (۱۳۷۴) تاریخ بیهقی، تصحیح علی اکبر فیاض، چاپ چهارم، تهران، انتشارات علم.
- ۴- بیهقی، ابوالفضل، (۱۳۶۸) تاریخ بیهقی، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران، انتشارات سعدی.
- ۵- _____؟، تاریخ سیستان، (۱۳۸۱)، تصحیح ملک الشعرا بهار، به کوشش علی اصغر عبداللهی، تهران، انتشارات دنیای کتاب.
- ۶- جرفاذقانی، ابوالشرف ناصح بن ظفر، (۱۳۴۵)، ترجمه تاریخ یمنی، به اهتمام جعفر شعاع، تهران، نگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۷- راوندی، محمد بن علی بن سلیمان، (۱۳۶۳)، راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق، به کوشش محمد اقبال، چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی.
- ۸- عنصرالمعالی، کیکاوس بن اسکندر، (۱۳۷۵)، قابوس نامه، به اهتمام غلامحسین یوسفی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۹- ناصر خسرو، ابومعین، (۲۵۳۶)، سفرنامه، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، انتشارات زوار.
- ۱۰- نظام الملک، ابوعلی حسن بن علی، (۱۳۶۹)، سیاست نامه، تصحیح عباس اقبال آشتیانی، چاپ دوم، تهران، انتشارات اساطیر.
- ۱۱- نفیسی، سعید، (۱۳۴۲)، در پیرامون تاریخ بیهقی، (دو جلد)، تهران، کتابفروشی فروغی.
- ۱۲- یوسفی، غلامحسین، (۱۳۸۰)، دیداری با اهل قلم، (دو جلد)، چاپ هفتم، تهران، انتشارات علمی.
- ۱۳- یوسفی، محمدرضا، (۱۳۸۴)، تاریخ مسعودی، برگرفته از تاریخ بیهقی، قم، انتشارات دانشگاه قم.

